

DINIY-TASAVVUFİY ASARLARDA RUHIY QUVVATNING BADIİY TALQINI (IBN SINO “AN-NAFSIYA” (RUH HAQIDA), JALOLIDDIN RUMIY “MASNAVIY MA’NAVIY”, IMOM G’AZZOLIY “KIMYOYI SAODAT”, MASHRABNING “MABDAYI NUR” ASARLARI MISOLIDA)

Hasanova Gulbahor G’ayratovna

Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek tili va adabiyot universiteti.

gulihasanova71@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0005-1177-0910>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21924950>

Annotatsiya. Mazkur maqola diniy-tasavvufiy asarlarda ruhiy quvvatning badiiy talqini masalasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada insonning ruhiy-ma’naviy olami, ruh, qalb, nafs, ishq, ma’rifat, nur, saodat va komillik kabi tushunchalarning diniy-tasavvufiy tafakkur hamda badiiy matndagi mazmuniy-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Ruhiy quvvatning insonning ichki dunyosi, ma’naviy poklanishi, o‘zligini anglashi va komillikka intilishi bilan bog‘liq holda badiiy ifodalanish mexanizmlariga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqot obyekti sifatida Abu Ali ibn Sinoning “An-nafsiya” (“Ruh haqida”), Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy ma’naviy”, Imom G’azzoliyning “Kimyoyi saodat” hamda Mashrabning “Mabdayi nur” asarlari tanlangan.

Kalit so‘zlar: diniy-tasavvufiy adabiyot, ruhiy quvvat, ruh, qalb, nafs, ishq, ma’rifat, nur, saodat, komillik, ruhiy kechinma, ma’naviy kamolot, badiiy talqin, tasavvufiy tafakkur, poetik obraz, ramz, timsol, metafora, konsept.

Badiiy adabiyotning shakllanishi va taraqqiyoti jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy hayoti, unda kechayotgan tarixiy jarayonlar, insonning dunyoqarashi hamda muayyan davrga xos falsafiy-estetik qarashlar bilan uzviy bog‘liq holda kechadi. Shu jihatdan badiiy tafakkurda insonning ichki olami, ruhiy kechinmalari, ma’naviy izlanishlari va borliq haqidagi tasavvurlarining ifodalanishi muhim masalalardan biridir. Ayniqsa, diniy-tasavvufiy adabiyotda insonning tashqi faoliyatidan ko‘ra uning botiniy olami, ruhiy poklanishi, nafsni jilovlashi, ilohiy haqiqatni anglashga intilishi va ma’naviy kamolot sari harakati markaziy o‘rin egallaydi. Shu ma’noda ruhiy quvvat tushunchasi diniy-tasavvufiy asarlarning mazmun-mohiyatini belgilovchi muhim ma’naviy-estetik kategoriyalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Diniy-tasavvufiy adabiyot va inson ruhiyati masalasini bir-biridan ajratib tasavvur etish qiyin. Chunki bunday asarlarda diniy-falsafiy qarashlar bevosita insonning ruhiy holati, uning ma’naviy ehtiyojlari, ichki ziddiyatlari va kamolot jarayoni bilan bog‘liq holda badiiy ifodalanadi.

Ruh, qalb, nafs, ishq, sabr, tavba, tavakkul, ma’rifat, poklik, komillik singari tushunchalar diniy-tasavvufiy tafakkurning asosiy mazmuniy birliklarini tashkil etib, badiiy matnda insonning ruhiy quvvatini ifodalovchi semantik va obrazli vositalar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun diniy-tasavvufiy asarlarni faqat diniy qarashlarning ifodasi sifatida emas, balki inson ruhiyatining badiiy-falsafiy talqinini mujassamlashtirgan murakkab estetik hodisa sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Sharq mumtoz tafakkurida ruh va uning imkoniyatlari masalasi falsafa, tibbiyot, axloq, tasavvuf va badiiy adabiyot kesishgan nuqtada shakllangan. Xususan, Abu Ali ibn Sinoning **“An-nafsiya” (“Ruh haqida”)** asarida ruh inson mavjudligining muhim asoslaridan biri sifatida falsafiy-ilmiy nuqtayi nazardan talqin qilinadi. Asarda ruhning mohiyati, uning insonning bilish, idrok etish va faoliyat ko‘rsatish jarayonidagi o‘rni masalalari yoritiladi. Mazkur qarashlar keyingi diniy-tasavvufiy adabiyotda ruhning jismoniy mavjudlikdan yuqori turuvchi, insonni ma’naviy kamolot sari yetaklovchi kuch sifatidagi talqinlari uchun muhim nazariy asoslardan birini tashkil etadi. Demak, Ibn Sino qarashlarida ruhning aqliy-idrokiy imkoniyatlari haqida bildirilgan fikrlar keyinchalik tasavvufiy tafakkurda ruhiy kamolot, ma’rifat va ilohiy haqiqatni anglash tushunchalari bilan mazmunan uyg‘unlashadi.

Jaloliddin Rumiyning **“Masnaviy ma’naviy”** asarida esa ruhiy quvvat masalasi yanada keng badiiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Rumi talqinida insonning haqiqiy kamoloti uning tashqi imkoniyatlari bilan emas, balki ichki dunyosini anglash, nafsdan yuksalish va ilohiy ishq orqali ruhiy poklanish darajasi bilan belgilanadi. Masnaviydagi hikoyatlar, ramziy obrazlar, dialoglar va tasviriy vositalar insonning ruhiy holatini ochib berish bilan birga, uning ma’naviy zaiflikdan ruhiy yuksalish sari harakatini badiiy modellashtiradi. Masalan, **nay obrazi** ayriliq, sog‘inch va asl manbaga qaytish istagini ifodalovchi ramziy timsol sifatida inson ruhining ilohiy manbaga intilishini anglatadi. Shu sababli **“Masnaviy ma’naviy”**da ruhiy quvvat statik holat emas, balki insonning o‘zligini anglashi va ma’naviy kamolotga intilishi jarayonida yuzaga keladigan dinamik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Imom G‘azzoliyning **“Kimyoyi saodat”** asarida ruhiy quvvat insonning o‘zligini anglash, nafsni tarbiyalash, qalbni poklash va ma’naviy kamolotga erishish jarayoni bilan bog‘lanadi. Asar nomining o‘zidayoq **“kimyo”** timsoli orqali insonning oddiy mavjudlik holatidan ma’naviy barkamollik darajasiga ko‘tarilish jarayoni ramziy ifodalanadi. Bunda haqiqiy saodat moddiy boylik yoki tashqi muvaffaqiyat bilan emas, balki qalb va ruhning poklanishi, ezgu amallar, ilm, ibodat va o‘zlikni anglash orqali qo‘lga kiritiladigan ma’naviy holat sifatida talqin etiladi.

Shunday qilib, G‘azzoliy asarida ruhiy quvvatning asosiy manbalari sifatida ma’rifat, iroda, sabr, tavba va ezgulik kabi tushunchalar semantik jihatdan bir butun tizimni hosil qiladi.

Mashrabning **“Mabdayi nur”** asarida esa ruhiy quvvat tasavvufiy-irfoniy tafakkurning poetik imkoniyatlari orqali ifodalanadi. Asarda **“nur”** tushunchasi oddiy yorug‘lik ma’nosidan tashqari, ilohiy ma’rifat, qalb ziyosi, ruhiy uyg‘onish va haqiqatni anglash ramzi sifatida qo‘llanadi. Mashrab poetikasida insonning ruhiy olami ishq, hijron, visol, nur, haqiqat va ma’rifat kabi obrazlar vositasida badiiylashtiriladi. Ayniqsa, ishq motivi inson ruhini o‘zgartiruvchi va uni mavjudlikning oddiy darajasidan ilohiy haqiqatni anglash bosqichiga olib chiquvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtayi nazardan, **“Mabdayi nur”**da ruhiy quvvatning poetik ifodasi insonning ichki dunyosidagi ma’naviy uyg‘onish va o‘zlikni anglash jarayoni bilan bevosita bog‘liqdir.

Mazkur asarlarni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ruhiy quvvat tushunchasi Sharq tafakkurida bir xil mazmunda emas, balki turli ilmiy-falsafiy va badiiy-estetik yondashuvlar asosida talqin qilingan. Ibn Sinoda ruh asosan insonning idrok, tafakkur va mavjudlik mohiyatini belgilovchi falsafiy-psixologik kategoriya sifatida namoyon bo‘lsa, Rumiyda u ilohiy ishq va

ma'naviy kamolot sari intiluvchi ichki kuch sifatida badiiylashtiriladi. G'azzoliy talqinida ruhiy quvvat qalbni poklash, nafsni tarbiyalash va saodatga erishishning ma'naviy asosi sifatida ko'riladi. Mashrab ijodida esa mazkur tushuncha nur, ishq va irfon bilan uzviy aloqada bo'lib, insonning ilohiy haqiqat sari ruhiy yuksalishini ifodalovchi poetik konsept darajasiga ko'tariladi.

Shu jihatdan, diniy-tasavvufiy asarlarda ruhiy quvvatning badiiy talqini insonning ichki olamini tasvirlash bilangina cheklanmay, uning ma'naviy o'zgarishi, ruhiy izlanishi va komillikka intilishini ifodalovchi yaxlit konseptual tizimni yuzaga keltiradi. Mazkur tizimda **ruh – qalb – nafs – ishq – ma'rifat – nur – saodat – komillik** kabi tushunchalar o'zaro semantik va konseptual munosabatga kirishib, insonning ruhiy-madaniy mavjudligini badiiy ifodalashga xizmat qiladi.

Demak, diniy-tasavvufiy asarlarda ruhiy quvvatning badiiy talqini diniy g'oyalarning oddiy bayoni emas, balki insonning ichki dunyosi, ruhiy tajribasi va ma'naviy kamolotini obraz, ramz, metafora, timsol, hikoyat hamda poetik tasvir vositalari orqali konseptuallashtirish hodisasidir.

Shundan kelib chiqib, **Ibn Sino “An-nafsiya”, Jaloliddin Rumi “Masnaviy ma'naviy”, Imom G'azzoliy “Kimyoyi saodat” va Mashrabning “Mabdayi nur”** asarlarini o'zaro qiyosiy tahlil qilish orqali ruhiy quvvatning falsafiy, diniy, tasavvufiy va badiiy-semantik mohiyatini ochib berish, uning obrazli ifodalanish mexanizmlarini aniqlash hamda ruhiy holat va ma'naviy kamolotning badiiy matnda qanday konseptuallashtirilishini tadqiq etish mazkur dissertatsiyaning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – Б. 55. – В.88.
2. Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. –Т.: Шарқ, 2008. –Б. 421
3. Эшонқул Н. Сайланма II.– Тошкент: Akademnashr, 2022. – Б. 576.
4. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2015. –Б.354.
5. Куронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Akademnashr, 2010. –Б. 400.
6. The methods of studying and analyzing classical poetic arts in literature lessons //Journal of critical reviews, 2020. – №5. – Б. 1631-1641